

Nähtav vorm, väljanägemine

Hasso Krulli mõistatus. (Etüüde nüüdis-kultuurist 8.) Koostaja ja toimetaja Neeme Lopp. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti Kunstiakadeemia, 2019. 256 lk.

Raamat „Hasso Krulli mõistatus” on ideaalne objekt.

Lugeja võtab selle pahaaimamatult kätte kui soliidse teaduskogumiku. Sellele viitavad sarja pealkiri ja järjekorranumber, väga moodne, aga siiski pigem range, tarbetekstile osutav kaas, mille põhielemendiks on askeetlikud vihikujooned; kaanekirjete „asjalik” šrift ja väga korrektne paigutus ning koostaja ja toimetaja nimi – Neeme Lopp. Akadeemilist muljet kinnitavad väljaandjad tiitellehel – Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi Eesti kirjandus- ja kultuuriuuringute keskus ja Eesti Kunstiakadeemia kunsti-teaduse ja visuaalkultuuri instituut – ning tiitlipöördel info toetajate kohta: Eesti Kultuurkapital, Kultuuriministeeriumi Eesti kirjanduse toetusprogramm ja Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi uuringufond. Kindlasti rõõmustab lugeja ebatavaliselt elegantse tervikkujunduse üle (Piia Ruber). Võib-olla paneb ta tähele, et artiklite parempoolsed servad on poeetiliselt hajusad, mitte ühel joonel, või et raamatu parempoolsele lõikeservale on kuvatud Hasso Krulli foto, mis teeb tavapärase lameda ristküliku huvitavalt

kolmemõõtmeliseks. Aga vormiliselt on teosel olemas kõik teaduskogumiku tunnused ja sellisena lugeja seda ka loeb.

Raamatus on koos eessõnaga 36 artiklit Eesti parimatelt kirjutajatelt. Väljaanne algab Mart Velskri kirjutisega „Nastik teab”, mis on arvustus esseekogumikule „Mõistatuse sild” (2016). Seejärel tulevad 18. XI 2016 toimunud konverentsi „Kuidas anda inimesele kosmos? Hasso Krulli utopia väljaspool ajalugu” materjalid: ettekandetekstid Heie Treierilt, Eik Hermannilt, Anneli Mihkelevilt, Tõnu Viigilt, Joosep Susilt ja mälestuskildude kogu andreas w-lt. Siis näeme pilti Hasso Krulli (Max Harnooni) luulekogust „Mustvalge” (1986) (pildil on ka Rahvusraamatukogu eksemplari tunnusriba, mis on koos koodiga raamatule kleebitud). Järgnevad Marju Lepajõe kõne, mis oli peetud sellisama luulekogu uusväljaande (2015) esitlusel, ning Margus Oti, Aare Pilve, Marek Tamme arvustused, Tõnis Parksepa artikkel ja Ülo Valgu arvustus „Jumalanna pesale” (2012). Siis tuleb „Jumalanna pesa” arvustus Tiit Kändlerilt, aga erinevalt kõigist eelnevatest tekstidest, mis olid „ümber kirjutatud”, st nii šrifti, pealkirjakujunduse, bibliograafia kui ka ilmumisandmete ühtsesse laadi paigutamise uueks ajatuks tervikuks liidetud, on see konkreetse väljaandmiskuupäevaga päevakajalise teksti paljundus – vanast Eesti Päevalehest. Selle järel jätkub kõik tavaliselt: Velsker, Maarja Kangro, Leo Luks, Pilv ja Meelis Friedenthal. Kuid pärast Friedenthali artiklit (see käsitleb

raamatut „Loomise mõnu ja kiri” (2006), avaldatud Vikerkaares) on samuti Vikerkaare tekst, aga nüüd Hasso Krullilt endalt ning asetatud vertikaali ja põiki üle kahe lehekülje, millel on Vikerkaare leheküljenumbriid 141 ja 142, kuigi „päris” kogumikus on eelmine lehekülg 129 ja järgmine 132. Järgnevad arvustused Rein Raualt ja Triinu Pakult, seejärel Ülar Ploomi kõne Juhan Liivi luuleauhinna üleandmisel Krullile luuletuse „Sõlm” (2005) eest. Ja siis luuletus „Sõlm” ise – paljundus vanast Vikerkaarest; paljunduse servajooned on jäänud kogumiku serva suhtes veidi viltu. Seejärel arvustused Kaplinskilt ja Sommerilt, mõlemad „Meetri ja Demeetri” (2004) kohta. Siis põiki üle kahe lehekülje jooksev Kalev Kesküla intervjuu Krulliga, kes räägib sellesamast luulekogust – paljundus Eesti Ekspressist, kus on ka foto looriga mesinikukübaras Hassost –, ja Märt Väljataga arvustus samale kogule põiki seal kõrval. Edasi tulevad arvustused Kadri Tüürilt, Jan Kausilt (2 tk), Mihkel Mutilt, Jaan Rossilt luulekogule „Jazz” (1998) – ja siis Väljataga arvustus „Jazzile”, paljundus vanast Eesti Ekspressist, kusjuures arvustuse pealkirja äärt ei ole näha, ning Rein Rannapi arvustus „Jazzile”, samuti üle kahe lehekülje paljundus vanast Eesti Ekspressist, kusjuures näha on raamatukogu ajalehtede säilitamisel kasutatavad köiteklambrid. Järgneb arvustus Velsk-rilt teosele „Kaalud” (1997) – ning Sirbi ja Postimehe lehekülgede paljundused sama teose arvustustega Jan Kausilt ja Andreas Waldenilt, mõlemad ebaühtlase hallika taustaga, nagu vanadest kolletanud lehekülgedest tehtud paljundustele omane. Ja siis „Kaalud” ise, paljundus kahest leheküljest luuletuste ja fotodega, aga asetatud nii, et külili pööratud luuletuste lõpuread on vastakuti. Siis tuleb Marek Tamme arvustus esseekogule „Katkestuse kultuur” (1996). Sama kogu

arvustab ka Toomas Raudam, aga see on paljundus Postimehest, mis jookseb risti üle kahe lehekülje – koos fotoga Hasso Krullist kleidis. Siis tuleb Andres Langelmeetsa artikkel Krulli artiklist „Paljusus ja ainulisus”, paljundus Eesti Ekspressist, tekst jookseb põiki üle kahe lehekülje, nii et algus on parempoolsel leheküljel (eelmistel paljundustel oli vasakul); kirja-read on lehte painutades jäänud äärest kõveraks. Tõnu Önnepalu arvustusele „Swinburne’i” (1995) kohta järgneb ribakujuline ajalehest välja lõigatud artikkel diagonaalis üle kahe lehekülje, samuti käsitus „Swinburne’ist”, aga autorinime pole sellel näha. Siis Aivo Lõhmuse arvustus kogule „Luuletused 1987–1991” (1993), seejärel Arne Rubeni arvustus samale kogule – taas ribakujuline paljundus ajalehest Sirp, ning kommentaar Casino Amherst International Ltd. kirjanduspreemia kohta Joel Sangalt ja Mati Undilt (äärest tahmane paljundus ajalehest Rahva Hääl). Edasi tuleb Önnepalu essee Krullist kui poliitilisest luuletajast, Priidu Beieri arvustus „Pihlakate merele” (1988), Önnepalu luuletus Max Harnooni teemadel – paljundus Vikerkaarest –, Kajar Pruuli arvustus Max Harnooni „Mustvalgele” ja kõige lõpuks Mart Susi intervjuu Max Harnooniga (paljundus 1987. aasta Vikerkaarest; originaali serv on alt vasakult rebitud).

Veidi võib-olla tabab lugejat siin-seal väga väike kahtlus – need tekstid on ikkagi ju enamasti arvustused? Sekka kõnesid, mälestusi, luuletusi, intervjuusid, kroonikat, mõistulugusid – huvitav, kuidas neid „andmeid verifitseerida”, millist võimalust teadusteksti žanr iseenesest nõuab? Ja mis printsiibi järgi see raamat on kokku pandud? Neeme Lopi eessõna räägib tõesti väga põnevalt: „Lugedes kogumikku algusest peale, torkab peagi silma, et kogu materjal on esitatud kronoloogiliselt n-õ tagurpidises järjekorras: kõige hiljuti-

semate tekstide juurest liigutakse aina kaugemal minevikus ilmunud tekstide poole, millega meie side on muutunud nõrgemaks, minnes nii justkui kujuteldava alguse suunas” (lk 14). Kuid selle koha pealt, miks valiti just ühed tekstid ja mitte teised, vaikib see kui haud. Kui Lopp ütleb: „Siin kirjutavad läbisegi kirjandusteadlased ja filosoofid, kunstiteadlased ja pärimusloolased, teoreetikud ja praktikud, nii et nende hääled hakkavad kuduma omalaadset tõlgenduslikku kangast, erinevas suunas jooksvad lõimed asetuma teineteise kõrvale ja üksteisega põimuma” (lk 14), siis kas teised hääled oleks kudunud teistsuguse omalaadse tõlgendusliku kanga? Kas muud lõimed oleks jooksnud muusugustes suundades? Oleks nad põimunud teisiti? Ja nagu öeldakse: hea teadusteksti ülesanne on olla suurem kui selle osade summa. Ei ole mõtet tekste lihtsalt kokku kuhjata, kui nende kooslus midagi uut ei ütle. Mis on siinne „lisandväärtus”? Ja mis on üleüldse selle raamatu „sisu”? Midagi uut ei „ütle” selles ju keegi, need on vanad tekstid. Vahest on see kavalalt kuulikindlaks komponeeritud tervik: küsimused on eos pareeritud, algusest lõpuni on poetud „mõistatuse” selja taha? Või on see ilukirjandus, mille puhul jäävadki kõik otsad lahti ja mis olemuslikult mitte kunagi ei valeta? Neeme Lopp ütleb: „Lugejas võib tekitada kõhklast asjaolu, et Krull ei jää ühe kirjeldusviisi juurde kunagi liiga kauaks püsima, perspektiiv nihkub pidevalt, määratlusi sõnastatakse aina ümber ja erinevad valikuvariandid jäävad tekstis korraga kehtima” (lk 10). Aga seda teadsid ju niikuinii kõik? Ja seda korrutavad kõik tekstid ühtemoodi. Lopp sõnab veel: Krulli kirjutatule „lähenedamise ülesanne tundub määratu, ühelt poolt tuntakse selle ettevõtmise ees aukartust, teiselt poolt hirmu. Tõlgendaja kaldub taanduma allaheitlikule ohvripositsioonile: mis nüüd mina...” (Lk 9) Nii võiks eeldada, et selles

raamatus saab Krull lõpuks tõlgendatud – aga ei saa...

Pärast artikleid laiub 29 lehekülge bibliograafiat, mida vaadates segadus suureneb: miks on raamatus need ja mitte mingid teised tekstid? Iga Krulli teose kohta oleks kolm-neli täpselt sama huvitavat kirjutist sama uhketelt tegijalt; kogumiku valik näib tõepoolest juhuslik. Ja seejuures on bibliograafias üheskoos Krulli enda raamatud, tema kirjutatud arvustused ja teoreetilised tekstid – ja siis tema loomingu retseptisioon, tema teoste tõlked, isegi lavastused. Kõik muutub aina kahtlasemaks. Kuni korraga lugeja märkab: need tekstid, mis esinesid raamatus „normaalsete”, st ümber trükitud ja ühtlustatud tekstide kõrval paljundustena ja mida ta luges pahaaimamatult „artiklite” pähe, olid tegelikult illustratsioonid! Leheküljel 226 on tõepoolest illustratsioonide nimekiri, kus need kõik koos ilmumisandmetega reas on! Ning siis avastab lugeja üllatusega, et neid polnud isegi sisukorras, kuigi lugedes näisid need tekstikogumiku täieõiguslike osadena. Ta saab aru, et neid ei tule lugeda lingvistilises, vaid bibliograafilises koodis – nagu on kaht režii kirjeldanud Jerome McGann.¹ See polnud „sisu”, need olid „pildid”.

Ja ta saab aru, et just seda tahetigi talle öelda.

¹ **J. J. McGann**, What is critical editing? – J. J. McGann, *The Textual Condition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1991, lk 56 jm. Raamatule on viidanud nt Tiit Hennoste: „Kirjandusuurimises eristatakse lingvistilisi ja bibliograafilisi koode, mõeldes viimase all väljaande füüsilist olemissiisi (liik, paber, kujundus, tüpograafia, pildid, hind jms). Iga tekst paigutub füüsilisse ümbrusesse, mis hakkab tööle lugemist mõjutava koodina. Teisisõnu, iga uus bibliograafiline kood loob näiteks luuletuse uue versiooni, mille kaasautoriks on bibliograafilise koodi loojad.” (T. Hennoste, „...igavust omale otsida?” – Keel ja Kirjandus 2017, nr 5, lk 394.)

Ainult et mida?

Kas see kõik on siis nali? Või kaunilt kujundatud fännimeene, elustiilitoode, suveniir, mis ei peagi midagi „tähen-dama” – lihtsalt selline trikiga teos, mida pole vaja liiga tõsiselt võtta? Või on see hoopis kunstiprojekt, kus tekst on illust-ratsiooni rollis, väikestviisi aksesuaar? Ja põhiline sõnum on visuaalne? Aga mis see sõnum sel juhul on? Miskipärast on tunne, et see, mis raamatus n-õ toimub, on täp-selt „see, mida Hasso Krull teeb”. Või et kui Krull räägiks sõnade asemel valguse ja varju, vertikaalide ja horisontaalide, tõe ja vale, autori ja pseudonüümi, rebenemise ja kokkukasvamise, transitiivse ja intransitiivse kirjutuse eristuse – nagu seda on määratlenud Roland Barthes –, koopia ja originaali, kleidi ja pükste, raamatupoe ja raamatukogu, looritatud pilgu ja selge silmavaate, parateksti ja kõiteklambri ning ümberkirjutuse ja foto keeles, siis räägiks ta täpselt nii. Aga mis see *nii* on? Kas pole mitte asi selles, et nii nagu Krull oma loo-mingus vaatab alati korraga otse ja kõõrdi, on ka selles kogumikus kokku jooksutatud kõik režiimid, koodid, žanrid ja distsipli-nid? Kas see kõik pole mitte Hasso Krulli loomingu imitatsioon selle sõna muusika-lises tähenduses – teatavat sorti kaanon, inversioon?

Vist on. Ja selle tõttu on raamat oma ülesande teaduskogumikuna täitnud. Ta ütleb tervikuna midagi, mida artiklid ühe-kaupa öelda ei saa. See juba ongi *summa* – mitte ’liitmise tulemus’, vaid ’kokkuvõte’, ’koguteos’, nagu on selle sõna tähendus ladina keeles. Aga midagi on ikka nagu puudu. Mis see ometi on?

Pilk jääb nõutult pidama raamatu kaanel. „Hasso Krulli mõistatus”, koostaja ja toimetaja Neeme Lopp. Või on see äkki „Hasso Krulli „Mõistatus””? Sest Krulli nimi ja sõna *mõistatus* on eri šriftis ja eri värviga, seega *mõistatus* võiks olla ise teine pealkiri? Või on see Hasso Krulli mõista-

tus? Sest kaanel pole tegelikult ühtegi jutu-märki. Või kelle oma see mõistatus üldse tegelikult on? Kas see on Neeme Lopp, kes mõistatab Hasso Krulli, või on see Krull ise, kes üritab siin millestki aru saada? Ja kas see on, nagu neid eristab Gérard Genette, temaatiline pealkiri (ütleb, mil-lest raamat räägib) või remaatiline peal-kiri (ütleb, millise žanriga on tegemist, ehk kuidas raamat räägib sellest, millest ta räägib)?² Kas see on ’miski või keegi sele-tamatu, äraarvamatu’, nagu on *mõistatus* määratletud „Eesti keele seletavas sõnaraa-matus” – seega miski, millele lugeja arvas selles raamatus lahenduse saavuvat –, või on see ’küsimusena sõnastatud kirjeldus, mille järgi tuleb ära arvata, kelle v. millega on tegemist’, nagu sõnaraamat samuti defi-neerib mõistatust? Miski, mida see raamat praegu ise meie käest küsib?

Need mõtted ei saa selget vastust. Aga siin peitubki selle raamatu enda mõistatus. Muidugi võib teaduskogumikult tahta, et see oleks suurem kui selle osade summa. Aga Krull ei ole ju kunagi tegelenud ainult teadusega. Või ainult kirjandusega. Või ainult müüdiga. Või ainult looduskaitsega. Või üleüldse mitte millegagi ainult. Sõnal *suur* on kaks tähendust. See võib tähen-dada mõõtmeid, mahtu, ruumi. Aga see võib tähendada ka seda, et minnakse üle piiri – miski peab saama millekski teiseks.

Võib-olla pole selles kogumikus artik-leid ega ainult tekstide lingvistilist „sisu” vaadates liigutud Krulli mõistatuse lahen-damises kuigi kaugele. Aga näib üsna kindel, et see ei olnudki eesmärk. Ja tege-likult polekski sellest mingit kasu. Nagu ütlevad Joosep Susi ja Jaak Tomberg, on Krulli kirjutus alatihti ka ettekirjutus.³ See aga tähendab alati mingil viisil sekkumist ja sekka astumist. See tähendab, et tekst

² G. Genette, *Seuils*. Paris: Éditions du Seuils, 1987, lk 85–93.

³ J. Susi, J. Tomberg, *Kirjutus ja ettekirjutus*. – *Vikerkaar* 2021, nr 9, lk 115–121.

pole ainult foneetiline kõneakt, vaid alati ka tegu, performatiivsus. Kutses eespool jutuks olnud konverentsile kirjutati: „[---] Krulli looming [on] olnud pidevas teisenemises, kuid seda teisenemist on ometi läbinud mingi läbiv joon, mingi tekstistrateegiatega all või taga lasuv laiem alus, mis püüdleb unustatud kihistuste elluäratamise poole lugejas. Selle juures ei ole oluline, kas see püüdlus võtab luuletuse, eepilise poemi, mütopoeetilise jutustuse, teoreetilise loengu, tõlkevahenduse või kõõgilauijatu kuju. Kõik need küsivad mingite arhetüüpsete mehhanismide järele, mis hoiaksid inimese maailma lagunemast ja tekitaksid tema olemise kultuurilisse koesse pidepunkte, millele toetuda. [---] Krulli tekstide eesmärgiks on ärgitada maailma käigushoidvat jutustustegu, sidusat jutustustegu, mis ärataksid inimese isikliku kosmoloogia. Jutustuste arhetüüpsed mustrid on tühjad vormid, mille labürindis tuleb leida isiklik väljapääs – maailm jutustuse kogukonna jaoks. See väljapääsu otsimine ei ole eskapism argimaailmast, vaid maailma tegelikustamine, selle elusaks ja järjepidevaks tegemine.”⁴ Kui räägime Krulli loomingust – kui keegi teeb Krullist raamatu, mille eesmärk on teda päriselt mõista, nagu küll arvatakse ära mõistatust, aga ka mõistetakse jalgrattaga sõita, pillilugu mängida, ükskordühte ja ligimest –, mis oleks siis see, mis aitaks

⁴ <http://www.eki.ee/km/konv/krull.htm>

meil, selle raamatu lugejail, ellu äratada „ununenud kihistusi”, hoiaks meie maailma „koost lagunemast”, tekitaks meie „olemise kultuurilisse koesse pidepunkte”, „tegelikustaks” maailma, teeks selle „elusaks ja järjepidevaks”? Milline oleks kõige parem Krulli loomingut käsitlev raamat, nii et see päriselt „võtaks kätte”, „paneks käe külge”⁵? Kas mitte raamat, mis samuti ainult ei räägiks, vaid „saadaks korda”, „teeks ära”⁶ – viiks (kannaks, toimetaks, transpordiks) asjad ellu?

Kogumikuga „Hasso Krulli mõistatus” on Neeme Lopp ja Piia Ruber teinud uskumatu kübaratriki: astudes justkui tagantjärele Hasso Krulli asemele, tehes Krulli loomingu arvustajatest nende teadmata otsekui Krulli loomingu autorid; esitades meile, lugejaile, mõistatuse, mille küsija on peaaegu Hasso Krull just praegu, keeravad nad meiegi jaoks maailma lukust lahti, sulatavad kivid, vabastavad tuhat miljonit tähendust ning lasevad kosmose loomise nulli pöörata, „ümberradistada”⁷. Kuid mis kõige uhkem: nad näivad ütlevat, et me võib-olla ei näegi seda, aga see kõik oligi juba tehtud.

See raamat on tõesti täiesti ideaalne (kreekakeelsest sõnast *idea* 'nähtav vorm', 'väljanägemine') objekt.

HELI ALLIK

⁵ J. Susi, J. Tomberg, Kirjutus ja ettekirjutus.

⁶ Samas.

⁷ Samas.